

УДК [929:94(=16)-057.4:378.4(477.83-25)]”182/183”Ю.Гуца-Венелін

ЮРІЙ ГУЦА-ВЕНЕЛІН НА ПЕРЕХРЕСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ СЕРЕДОВИЩ ЛЬВОВА ТА МОСКВИ

Тамара ПОЛЕЩУК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра історії Центральної та Східної Європи,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

Стаття присвячена творчій спадщині Юрія Гуци-Венеліна (1802–1839), одного із засновників українського та російського слов'янознавства. Син греко-католицького священника із Закарпаття, навчався в Ужгородській гімназії та Сатмарському ліцеї. У статті наголошено на важливості львівського періоду в творчій біографії вченого. Адже захопившись історією, він 1821 р. став студентом філософського факультету Львівського університету. Неповний рік, проведений у Львові, заклав основу науковим інтересам Ю. Венеліна у різних галузях слов'янознавства. У пошуках особистої та творчої реалізації він переїхав до Росії, де закінчив медичний факультет Московського університету. Водночас Ю. Венелін не припиняв вивчати історію та культуру слов'янських народів. У статті окреслено московське коло його спілкування, яке охоплювало відомих учених, літераторів, журналістів. Одні з них брали активну участь у науковій кар'єрі вченого, інші були критиками та опонентами, декотрі відчували на собі вплив його ідей і наукових гіпотез.

Ключові слова: Юрій Гуца-Венелін (1802–1839), слов'янознавство, Львівський університет, Московський університет.

Про Юрія Гуцу-Венеліна (1802–1839), уродженця українського Закарпаття, одного з засновників слов'янознавства в Росії, опубліковано чимало досліджень, зокрема, й українських авторів¹. За своє коротке творче життя вчений написав понад 60 наукових праць із історії, етнографії, фольклору, літератури та мови слов'янських народів. Його наукова спадщина й сьогодні привертає увагу дослідників². Мета цієї розвідки – наголосити на важливості львівського періоду у творчій діяльності Ю. Гуци-Венеліна та окреслити його московське коло спілкування, яке охоплювало відомих учених, літераторів, журналістів.

Георгій Гуца (таким було справжнє ім'я майбутнього вченого) народився 22 квітня (4 травня) 1802 р. у родині священника закарпатського села Велика Тибава, що було тоді частиною імперії Габсбургів. Із дитинства хлопчик

¹ Найповніша бібліографія, присвячена Ю. Венеліну: *Юрій Іванович Венелін-Гуца (1802–1839): Бібліографічний покажчик*. (Ужгород: Ужгородський державний університет, 1989), 91; Вадим Ишутин, “Юрий Иванович Венелин (1802–1839): Библиографический указатель литературы за 1828–1994 гг.”, *Ю. И. Венелин в болгарском возрождении*. (Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1998): 148–204.

² Зовсім недавно деякі з праць Ю. Венеліна знову побачили світ: *Венелін Ю. З наукової спадщини визначного славіста: 3 нагоди 200-ліття від дня народження Ю. Венеліна. Факсимільне видання*. (Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2002), 184; *Венелін Ю. И. Истоки Руси и славянства*. (Москва: Институт русской цивилизации, 2011), 864.

тягнувся до знань, мав чутливу й вразливу душу. Георгій закінчив Ужгородську гімназію, і як найкращий учень привернув увагу керівництва духовної семінарії, за рекомендацією якого 1821 р. почав вивчати філософські науки в Сатмарському ліцеї (Сатмар, Сату-Маре – місто на території сучасної Румунії). Саме тут юнак, захопившись історією, розчарувався в намірах присвятити себе духовному сану. Разом із товаришем і двоюрідним братом Іваном Молнаром він залишив ліцей³. Восени 1821 р. Г. Гуца став студентом другого курсу філософського факультету Львівського університету під прізвиськом “Венелович” (Венеліним він називатиметься пізніше, після переїзду до Росії). Імовірно, щоб приховати своє місцеперебування й у такий спосіб позбутися залежності від семінарії, на кошти якої навчався в ліцеї, і вирішено було змінити прізвисько. Ю. Венелович відвідував лекції з загальної історії професора Йозефа Маусса, який мав велику популярність у студентів. Курс філософії читав Миколай Нападевич-Венцовський, грецької мови – Ігнацій Поллак, фізики – Антоній Глойснер, релігії – Григорій Яхимович⁴. Про ставлення Ю. Венеловича до навчання свідчать записи в каталозі успішності студентів філософського факультету Львівського університету за перший семестр 1821/1822 навчального року. У зимову сесію він склав іспити з п’яти дисциплін й отримав такі оцінки: з фізики, філософії та грецької мови – “добре”, із загальної історії та релігійної доктрини – “відмінно”⁵.

Але найбільше студента Венеловича приваблювала бібліотека університету. Наприкінці XVIII ст. фонди бібліотеки були поповнені унікальною збіркою Й.-П. Гареллі, перевезеною з Віденської Терезіанської академії, книгами та рукописами численних монастирів Галичини та Буковини, закритих австрійським урядом. Уже в Росії, згадуючи про навчання у Львівському університеті, який називав одним із “найкращих іноземних університетів”, Ю. Венелін писав, що, вивчаючи тут “курс наук на факультеті, до якого належать історія та мистецтво або правила критики, ... я робив для удосконалення себе в ній замітки з різних предметів навчання, переважно з історично спірних або темних, які вимагають подальших пояснень”⁶. Це підтверджує також

³ Іван Молнар, “Черты из частной и ученой жизни Юрия Ивановича Венелина”, *Венелин Ю. И. Древние и нынешние словене в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания.* (Москва: Универс. типография, 1841), т. 2: VIII.

⁴ Ludwik Finkel, *Historija Uniwersytetu Lwowskiego.* (Lwów, 1894), cz. 1; *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка.* (Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2011), т. 1: 408; *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка.* (Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2014), т. 2: 114, 181, 304, 728; Іван Молнар, “Черты из частной и ученой жизни Юрия Ивановича Венелина”: VIII.

⁵ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26 (Львівський університет), оп. 15, спр. 688, арк. 93 зв.–94. Уперше ці дані оприлюднив відомий український славіст В. Чорній: Володимир Чорній, “Юрій Венелін – будитель слов’янських народів”, *Слов’янознавчі студії: статті, виступи та ювілейні матеріали.* (Львів, 2002):175–182.

⁶ Юрій Венелин, *Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания.* (Москва: Универс. типография, 1829), т. 1, III.

І. Молнар, наголошуючи, що вільні від лекцій години його брат проводив у бібліотеці університету, де “робив численні виписки й підготовчі матеріали для майбутніх праць ...історія заповнила всі його помисли”⁷. Адже, окрім грецької й латині, він володів німецькою, французькою, англійською, італійською, іспанською, турецькою, міг спілкуватися угорською та румунською, не кажучи вже про слов’янські мови. У бібліотеці Львівського університету Венелович випишував цінні історичні відомості про слов’ян і споріднені з ними племена – із грецького історика Геродота й географа Страбона, римських авторів Плінія Старшого, Тацита, Птолемея Клавдія, а також візантійців, серед яких – Приск Ритор, Прокопій, Йордан, Теофілакт Симокатта, Костянтин Багрянородний та багато інших. Цих давніх авторів перелічить учений у першій та найважливішій своїй праці з історії Болгарії та ранніх слов’ян – “Древние и нынешние болгаре...”, окреслюючи джерела дослідження⁸. Літературно обдарований юнак цікавився також творами красного письменства – Вергілія, Горація, Овідія. Так, він переклав першу пісню з другої книги “Енеїди” Вергілія. Серед неопублікованих праць і підготовчих матеріалів ученого виявилися також зошити з написами “Recollerctorium exemplorum et aliorum notabilium” (“Зібрання прикладів та інших заміток”), датовані груднем 1821 р.⁹ Очевидно, що ці нотатки були зроблені у Львові. Ймовірно, що в бібліотеці університету студент Венелович зміг ознайомитися з публікаціями дослідників на слов’янську тематику, зокрема, працями Е. Гіббона, Й. Енгеля, Й. Тунманна, Е. Кера, Й. Добровського та інших учених, яких він рясно цитує вже у своїх перших публікаціях. Переважна більшість цих видань зберіглася у відділі рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка Львівського національного університету імені Івана Франка. Один із біографів Ю. Венеліна небезпідставно стверджував, що проведений у Львові рік “заклав основу всім майбутнім працям його”¹⁰.

Навчання Ю. Венеловича у Львівському університеті тривало недовго. Остаточо відмовившись від духовного сану і в пошуках сприятливих умов для реалізації наукових інтересів, він вирішив переїхати до Росії. Навесні 1822 р. Венелович залишив Львів і дістався угорського міста Сегедина, щоб потім через Трієст добратися пароплавом до Одеси. Однак, грецьке повстання, яке тривало з березня 1821 р., перешкодило початковим планам. Упродовж року він відвідував Сегединську академію й тільки навесні 1823 р. разом із І. Молнаром перейшов

⁷ Иван Молнар, “Черты из частной и ученой жизни Юрия Ивановича Венелина”: IX.

⁸ Юрий Венелин, *Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания*. (Москва: Универс. типография, 1829), т. 1, 120.

⁹ Евгений Соколов, *Бумаги Ю. И. Венелина, хранящиеся в библиотеке Императорского Общества истории и древностей российских*. (Москва, 1899, 19); Тамара Байцура, *Юрий Иванович Венелин*. (Братислава: Словацьке педагогічне товариство; Відділ української літератури в Пряшеві, 1968), 50.

¹⁰ Петр Бессонов, “Юрий Иванович Венелин”, *Журнал Министерства народного просвещения* ССХХІІ, 6 (1882): 159.

російсько-австрійський кордон у Карпатах й опинився в Кишиневі. Тут упродовж двох років Ю. Венелович “продовжував невтомно займатися історією й збирати матеріали для своїх історичних досліджень”¹¹.

Лише влітку 1825 р. брати прибули до Москви, де зустрілися зі своїми земляками – Іваном Орлаєм і Петром Лодієм. П. Орлай (1770/71–1829) приїхав до Петербургу на початку 1791 р., після навчання на філософському факультеті Львівського університету та богословському факультеті Генеральної Йозефінської семінарії. У російській столиці він закінчив Академію медицини й хірургії, а впродовж 1794–1797 рр. поглиблював медичну освіту у Відні та Єні. Повернувшись до Росії, І. Орлай швидко здобув славу практичного медика та організатора медичної освіти. У 1803 р. він надіслав опікунові Петербурзького навчального округу “Записку гоф-хірурга Орлая о некоторых карпаторусских профессорах” з ідеєю запросити в Росію для викладання й розвитку наук учених – підданих Австрії. У цьому переліку – прізвища Петра Лодія, Василя Кукольника (обидва – вихованці Львівського університету), Михайла Балугянського (Балудянського). Пропозиція І. Орлая була схвалена, і його земляки, переїхавши до Росії, зробили вагомий внесок у розвиток вищої освіти й науки¹². Про зацікавленість в освічених “карпатороссах” свідчить доповідна записка Олександрові I від 13 березня 1820 р. міністра народної освіти Росії О. Голіцина, який писав:

*“Один народ, від котрого можна нам бажати учених, є карпатороси, які говорять однією з нами мовою і зберігають віру предків наших ...”*¹³.

За порадою І. Орлая молоді люди обрали медичний факультет Московського університету. Можливо, життєвий шлях І. Орлая, доктора медицини і філософії, директора Ніжинської гімназії та Рішельєвського ліцею в Одесі, став прикладом для Ю. Венеліна: не маючи власних засобів, юнак вирішив здобути професію, яка дала б йому матеріальну незалежність. Однак, навчаючись на медичному

¹¹ Иван Молнар, “Черты из частной и ученой жизни Юрия Ивановича Венелина”: Х.

¹² П. Лодій (1764–1829) спочатку очолив кафедру логіки, метафізики і моральної філософії Головного педагогічного інституту в Петербурзі, а з його перетворенням в університет став професором філософсько-юридичного факультету. В. Кукольник (1765–1821) теж викладав у цих навчальних закладах Петербургу, підготувавши перший у Росії підручник з римського та російського цивільного права. З утворенням Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині він її очолив. М. Балудянський (1769–1847) закінчив юридичний факультет Віденського університету, розпочав викладацьку діяльність у Петербурзі, а з перетворенням Головного педагогічного інституту в університет став був його першим ректором; разом із М. Сперанським працював над кодифікацією законів Російської імперії. Докладніше див.: Тамара Байцура, *Западноукраинская интеллигенция в России в первой половине XIX века*. (Братислава; Пряшів: Від. укр. літ. Словац. пед. в-ва, 1971), 227; David Saunders, *The Ukrainian Impact on Russian Culture. 1750–1850*. (Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1985), 252.

¹³ *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Царствование императора Александра I. 1802–1825*. (СПб., 1875. 2-е изд.), т. 1: 1357–1358.

факультеті університету, він не припиняв займатися слов'янською історією та культурою. Тим паче, що і тут І. Орлай міг бути прикладом для нього, опублікувавши декілька розвідок на слов'янську тематику¹⁴.

Наукові інтереси молодого дослідника збіглися з новою тенденцією в російській науці – активним вивченням російської історії, що сприяло зацікавленнями й іншими слов'янськими народами. У Московському університеті 1811 р. була створена перша кафедра слов'янознавства, а засноване 1804 р. при університеті Товариство історії та старожитностей російських поступово налагодило прямі контакти з зарубіжними славістами. У 1827 р. до членів Товариства були обрані авторитетні вчені, як-от: чех Й. Добровський, серб В. Караджич, поляк Й. Лелевель. Значне зацікавлення слов'янами виявляли періодичні видання, які видавалися за керівництва та участі викладачів університету – “Вестник Европы” М. Каченовського, “Московский телеграф” М. Полевого, “Московский вестник” М. Погодіна. У російській науці з'явилися перші серйозні дослідження зі славістики, зокрема праця О. Востокова “Рассуждение о славянском языке...” (1820 р.), а П. Кеппен у 1821–1824 роках здійснив першу наукову подорож по слов'янських землях. Ці й деякі інші чинники (зокрема зовнішньополітичні) створювали сприятливий ґрунт для розвитку слов'янознавства в Росії, центром якого став Московський університет¹⁵.

Навчання Ю. Венеліна в Московському університеті, інтерес до історії та культури слов'янських народів визначатимуть його знайомства, зв'язки, засоби і напрям занять упродовж усіх наступних років¹⁶. Він був особисто знайомий і творчо пов'язаний з багатьма вченими, письменниками, журналістами. Одні з них брали активну участь у його житті та науковій кар'єрі, як-от: М. Погодін, С. Аксаков, М. Надеждін. Інші – були прискіпливими критиками й опонентами (М. Полевой, М. Каченовський, В. Белінський), декотрі відчули на собі вплив його ідей і наукових гіпотез, а згодом готували до друку його неопубліковані тексти (О. Бодянский).

Особливу й неоднозначну роль у житті Ю. Венеліна відіграли стосунки з Михайлом Погодіним (1800–1875) – літератором, істориком і видавцем. Захистивши в 1825 р. магістерську дисертацію з історії давньої Русі, М. Погодін почав викладати в Московському університеті, а від 1827 р. – видавати “Московский вестник”. Дізнавшись про зацікавлення студента-медика історією, М. Погодін занотував у своєму щоденнику 1 квітня 1828 р.:

“У мене Венелін обідав. Розмірковував про болгар”¹⁷. Завдяки цьому знайомству на сторінках “Московского вестника” з'явилася перша публікація

¹⁴ Докладніше див.: Тамара Байцура, *Иван Семенович Орлай. Жизнь и деятельность*. (Братислава: Словац. пед. изд-во; Пряшев: Отделение украинской литературы, 1977), 235

¹⁵ Людмила Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*. (Москва: “Индрик”, 2005), 43–79.

¹⁶ Петр Бессонов, “Юрий Иванович Венелин”: 162.

¹⁷ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*. (СПб., 1889), кн. 2, 201.

молодого дослідника – рецензія на працю І. Яковенка¹⁸. Представляючи нового автора, видавець наголошував, що “пан Венелін... природний карпаторос, ... коротко знає Угорщину, Трансильванію, Галичину, Болгарію, він обіцяв нам поставити свідчення про все, що стосується до цих країн”¹⁹.

Як згодом визнавав М. Погодін, зближення з Ю. Венеліним багато “*посприяло розвитку його любові до слов’ян*”²⁰. За порадою М. Погодіна і завдяки його матеріальній підтримці²¹, у 1829 р. побачила світ одна з найважливіших праць Ю. Венеліна – “*Древние и нынешние болгаре...*”²² Ознайомившись з її змістом, він занотував у щоденнику:

“Читав Венеліна про болгар. Славна буде людина!.. Він здійснює революцію в історії середніх віків”²³.

Вихід книги спричинив серйозну полеміку в тодішньому науковому середовищі. Відгуки були досить критичними, особливо з боку таких істориків, як М. Полесвой і М. Каченовський. Дійшло до того, що деякі “гарячі голови”, за словами П. Бессонова, поширювали чутки про “божевілля автора” і прагнули “засадити його до лікарні”²⁴. Тоді М. Погодін виступив на захист молодого дослідника, відповідаючи публічно на несправедливу, на його думку, критику М. Полевого та М. Каченовського²⁵.

Безперечно, на ту пору, коли відбувалося становлення слов’янознавства і тільки напрацьовувалися методи наукової критики джерел, важко було вимагати від молодого автора неможливого. Адже навіть знамениті “Слов’янські старожитності” П. Й. Шафарика, створені в середині 30-х років XIX ст., за кілька десятків років будуть визнані застарілими. На думку сучасних дослідників, попри помилкові й ненаукові твердження й гіпотези, Ю. Венелін висловив декілька ідей, які згодом підтримає наука, наприклад, теза про автохтонність слов’ян у Європі, критика норманської теорії походження Руської держави тощо²⁶. Водночас праця Ю. Венеліна стала джерелом духовного відродження болгар, викликавши

¹⁸ Юрий Венелин, “Замечания на сочинения г-на Яковенки о Молдавии, Валахии и проч.”, *Московский вестник* 15 (1828): 256–278; 16 (1828): 373–392; 17 (1828): С. 160–175.

¹⁹ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 2, 202.

²⁰ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*. (СПб., 1890), кн. 3, 108.

²¹ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 2, 374. Тут автор наводить витяг з листа М. Погодіна до С. Шевирьова, у якому пише, що своїм коштом друкує дослідження про болгар “одного нашего студента Венеліна”.

²² Юрий Венелин, *Древние и нынешние болгаре в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания*. (Москва: Универс. типография, 1829), т. 1.

²³ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*. кн. 2, 202.

²⁴ Петр Бессонов, “Юрий Иванович Венелин”: 167.

²⁵ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 2, 374–389; кн. 3, 108–113.

²⁶ Людмила Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*, 79–88.

ентузіазм емігрантської болгарської інтелігенції. Згодом деякі діячі (В. Априлов, П. Палаузов) будуть листуватися з ним, зустрічатися, підтримувати його, радіти з ним²⁷.

Майже одночасно з виходом книги Ю. Венелін закінчив медичний факультет Московського університету. Однак лікарська кар'єра його не вабила. Він прагнув пізнати Болгарію, її народ та історію ближче. За сприяння М. Погодіна, а також письменника Сергія Аксакова Ю. Венеліна представили в Москві президентові Російської академії О. Шишкову. Так почала втілюватися в життя ідея наукової подорожі в Болгарію. Готуючись до поїздки, Ю. Венелін пробув майже два місяці в Петербурзі (середина січня – середина березня 1830 р.). Тут він отримував гроші, інструкції й інші необхідні документи, зустрічався з відомим філологом О. Востоковим, а також П. Кеппенем, який мав досвід такої подорожі, відвідав земляка М. Балудянського.

Повернувшись до Москви, він продовжив підготовку до подорожі. Завданням поїздки було ознайомитися з життям і народною культурою болгар, збір історичних документів, пам'яток писемності, матеріалів болгарської мови, етнографічних та інших свідчень²⁸.

Незадовго до його від'їзду, 22 березня 1830 р., М. Погодін влаштував у своєму домі вечір на честь трьох мандрівників – професора Варшавського університету А. Кухарського, який щойно відвідав південнослов'янські землі Австрійської імперії, археографа П. Строева, що збирався в експедицію по Росії, і Ю. Венеліна, який мав виїхати до Болгарії. На вечорі були присутні С. Аксаков, О. Хом'яков, М. Надеждин, М. Максимович, О. Пушкін, К. Калайдович та інші діячі культури та науки²⁹.

Ю. Венелін 19 квітня 1830 р. виїхав із Москви до Одеси, а на початку липня 1830 р. морем добрався до Варни. Ситуація для наукових досліджень була несприятливою: щойно закінчилася російсько-турецька війна, російські війська залишали зайняті території, за ними йшли біженці-християни, остерігаючись помсти турків. Мусульманське населення відступило раніше, з турецькими військами. Міста і села були напівпорожніми, а в монастирях не виявилось архівів і бібліотек. Усе ж Ю. Венелін відвідав Добруджу, а в серпні 1830 р. прибув у Силістрію. Нетривала подорож по придунайсько-болгарській області не принесла сподіваних результатів. Зате п'ятимісячне перебування в Бухаресті дало змогу переписати в митрополичому архіві десятки грамот. Під час поїздки Ю. Венелін вів щоденник й активно листувався з московськими знайомими, особливо з

²⁷ Докладніше див.: Тамара Байцура, *Юрій Іванович Венелін*, 147–172; Димитър Райков, *Юрій Венелін и българското възраждане*. (Софія: Св. св. Кирил и Методий, 1994), 191.

²⁸ *Ученое путешествие Ю. И. Венелина в Болгарию (1830–1831)* / Публ. подг. Г. К. Венедиктовым. (Москва: Институт славяноведения РАН, 2005), 153; “Венелин Ю. И. Путевые записки. Публ. Т. А. Медовичевой”, *Записки Отделения рукописей РГБ* 51 (2000): 194–250.

²⁹ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 3, 127.

М. Погодіним³⁰. У листах до останнього багато скарг на сум, самотність, відсутність друзів. В останньому листі з Бухареста він писав:

“Я самотній, ось у чому моє нещастя. Я дійду до краю. Як дорого коштує мені послуга моя Академії... Працювати не можу, бо я хворий душею”³¹.

Із Бухареста вчений відправився в Кишинів, а потім через Одесу і Харків у середині жовтня 1831 р. повернувся до Москви.

Академія вимагала від Ю. Венеліна докладного фінансового та наукового звіту. Тим часом він перебував у складному психологічному стані³², не мав сталого заробітку. М. Погодін поселив його в себе, а влітку 1832 р. запропонував посаду вчителя у своєму пансіоні в Серково. Там Ю. Венелін давав уроки 15-річному синові С. Аксакова – Костянтиніві, готуючи його до вступу в університет. Повернувшись до Москви в серпні 1832 р., він навіть на деякий час оселився в Аксакових³³.

Попри складні особисті й матеріальні обставини, на початку 1833 р. Ю. Венелін підготував “Влахо-болгарские грамоты...” і надіслав їх у Російську академію для розгляду на предмет публікації. (Імовірно, що підготовлені матеріали стали підставою для обрання в лютому 1833 р. Ю. Венеліна дійсним членом Товариства історії та старожитностей російських.). У листі від 22 вересня 1833 р. до О. Востокова, від якого значною мірою залежала оцінка грамот, М. Погодін просив *“посприятти винагороді ... цієї людини, яка, жертвуючи своїм життям, працювала для академії, серед холери, чуми і варварів і яка два роки тепер займається обробкою матеріалів, не отримуючи ні копійки на своє утримання”³⁴*. Однак публікація побачила світ уже після смерті вченого³⁵.

У складних життєвих обставинах Ю. Венеліну вирішив допомогти професор Московського університету і видавець журналу “Телескоп” М. Надсждін (1804–1855), запропонувавши скромне помешкання й посаду коректора в журналі. Однак Ю. Венелін відмовився. У листі до М. Погодіна він писав, що *“подібної пропозиції мені не подумав би зробити ні Шафарик, ні Ганка, ні Дубровський, ні Вук Стефанович ... Для чого робити принизливу і не вигідну пропозицію?”³⁶* Водночас саме на сторінках “Телескопа” вчений опублікував одні з кращих наукових розвідок – рецензію на збірку українських народних пісень

³⁰ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 3, 113–157.

³¹ *Ученое путешествие Ю. И. Венелина в Болгарию*, 141–142.

³² Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 3, 363–364.

³³ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*. (СПб., 1891), кн. 4, 51–59.

³⁴ Там само, 167.

³⁵ *Влахо-болгарские или дако-славянские грамоты, собранные и объясненные Юрием Венелиным*. (СПб.: Типография Имп. Российской академии, 1840), 359. У книзі вміщено 66 грамот XIV–XVII ст. і 20 знімків, подано перелік особових імен, широкі історико-філологічні коментарі.

³⁶ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*, кн. 4, 167–169.

М. Максимовича³⁷ і статтю “О характере народных песен у славян задунайских”³⁸. У цих публікаціях Ю. Венелін торкнувся щойно посталої для тодішньої публічної думки теми – російсько-української єдності, відмінностей між українцями та росіянами³⁹. Аналізуючи ці відмінності, Ю. Венелін чітко ідентифікував себе з українцями:

“Маю честь, за племенем і за народженням належати до Південної Русі”⁴⁰.

Відсутність фахової освіти і вченого ступеня, попри інтенсивну наукову роботу, стали на заваді Ю. Венеліну отримати кафедру в Московському університеті. Відповідно до нового університетського статуту в університетах Росії запроваджували предмет “История и литература славянских наречий”. М. Погодін вважав, що Ю. Венелін мав усі підстави зайняти очолити кафедру слов’янознавства в Московському університеті. Від імені Ради університету 2 травня 1834 р. до Ю. Венеліна звернувся професор М. Надеждін із пропозицією підготувати “Конспект преподавания истории славянского наречия и литературы”. “Конспект”, який подав учений, став першим досвідом опису програми курсу університетського слов’янознавства не тільки в Росії, а й загалом у Європі⁴¹.

Як доказ своєї наукової підготовки Ю. Венелін запропонував Раді Московського університету також “Граматику нынешнего болгарского наречия”. Позитивні відгуки на роботу дали професор І. Давидов і відомий філолог-славист О. Востоков. Однак, від Російської академії, за дорученням якої автор укладав “Граматику”, надійшов негативний відгук. О. Востоков, який

³⁷ Юрий Венелин, “Об источнике народной поэзии вообще, и о южно-русской в особенности”, *Телескоп* 33 (1834): 430–444; 34 (1834): 506–526; 35 (1838): С. 555–578. Ю. Венелін і М. Максимович познайомилися в Москві, їхнє листування 1832–1836 років опубліковано: Надія Шумада, “Ю. І. Венелін як збирач і дослідник українського фольклору”, *Народна творчість та етнологія* 4 (1961): 71–78.

³⁸ Юрий Венелин, “О характере народных песен у славян задунайских”, *Телескоп* 9 (1835): 3–33; 10 (1835): 149–183; 11 (1835): 275–326. Схвально на статтю відгукнувся літературний критик В. Белінський (*Молва*. 1 (1836): 31–37).

³⁹ Докладніше див.: Тамара Полещук, “Юрій Гуца-Венелін і початок українсько-російської дискусії про “дві російські («русские») народності”, *Проблеми слов’янознавства* 67 (2018): 125–137.

⁴⁰ Юрий Венелин, “Об источнике народной поэзии вообще, и о южно-русской в особенности”, *З наукової спадщини визначного слависта: 3 нагоди 200-ліття від дня народження Ю. Венеліна*: 85.

⁴¹ “Конспект преподавания истории славянского языка и литературы, составленный по определению Совета имп. Московского университета от 2 мая 1834 г. Ю. И. Венелиным – с замечаниями П. А. Лаврова”, *Древности: Труды славянской комиссии имп. Московского археологического общества* 2 (1896): 110–124. Зауважимо, що з перших університетських викладачів слов’янознавства в Росії (О. Бодяньський, І. Срезневський, П. Прейс, В. Григорович) тільки І. Срезневський склав докладну програму, яка була опублікована в 1855 р. До 40-х років XIX ст. перші спроби, пов’язані зі створенням програми, належать П.-Й. Шафарикові.

входив до спеціально створеного комітету Російської академії, не став наполягати на своїй оцінці⁴². Усе ж Ю. Венелін не залишав спроб отримати кафедру. Він надіслав частину тексту праці “Скандинавомания и ее поклонники, или Столетние изыскания о варягах” опікунові Московського університету С. Строганову, сподіваючись дістати за неї науковий ступінь, чого вимагав статут університету⁴³. С. Строганов ж схилився на користь кандидатури професора російської історії й ректора університету М. Каченовського, який і очолив кафедру слов’янознавства в 1836 р.⁴⁴

Ю. Венелін теж нарешті одержав добре оплачувану посаду інспектора класів московських училищ – Катеринівського й Олександрівського. Попрацювавши майже два роки (від березня 1836 до березня 1838 р.), він був звільнений, утративши стабільне матеріальне забезпечення⁴⁵.

Невдачі та розчарування переслідували вченого, але він продовжував працювати. Контакти з В. Априловим та іншими болгарами, їхня допомога книгами й матеріалами на якийсь час викликала нове піднесення його діяльності. Він написав й опублікував статтю про нову болгарську літературу⁴⁶. Вчений також інтенсивно працював над другим томом історичних досліджень, навіть оголосив на нього підписку⁴⁷.

Однак важка праця, відсутність визнання і сталого заробітку підірвали його здоров’я. Ю. Венелін помер 26 березня (7 квітня) 1839 р. на тридцять сьомому році, так і не зреалізувавши свого величезного потенціалу вченого-енциклопедиста. Найближчі рідні й друзі поховали його на території Данилового монастиря. Згодом коштом болгарської діаспори на могилі буде встановлено пам’ятник з написом:

⁴² Підготовлена граматики болгарської мови була опублікована зовсім недавно: *Венелин Ю. И. Грамматика нынешнего болгарского наречия / Публ. подг. Г. К. Венедиктовым.* (Москва: Институт славяноведения и балканистики РАН, 1997), 275.

⁴³ Юрий Венелин, “Скандинавомания и ее поклонники, или Столетние изыскания о варягах”, *Московский наблюдатель* 8, кн 2 (1836): 488–525; 9, кн. 1 (1836): 269–307; 9, кн. 2 (1836): 395–426. Тут Ю. Венелін проаналізував 47 праць російських і зарубіжних авторів, прагнучи розвінчати прихильників норманської теорії походження Русі. Згодом публікація вийшла окремим накладом, викликавши низку суперечливих рецензій.

⁴⁴ Людмила Лаптева, *История славяноведения в России в XIX веке*, 128–132.

⁴⁵ Докладніше про це: Тамара Байцура, *Юрий Иванович Венелин*: 282–291.

⁴⁶ Юрий Венелин, “О зародыше новой болгарской литературы”, *Московский наблюдатель* 9 (1837): 47–95. Зібрані болгарські народні пісні побачать світ лише після його смерті (*Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар / Изд. Петр Безсонов.* (Москва, 1855), вып. 1–2.

⁴⁷ Завершив цю працю і видав І. Молнар за підтримки М. Погодіна з посвятою Іванові Орлау: Юрий Венелин, *Древние и нынешние словене в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания.* (Москва: Универс. типография), 1841, т. 2, 241.

“Він перший нагадав світові про забуте, але колись славне й могутнє плем'я болгар і палко бажав бачити його відродження”.

М. Погодін отримав звістку про смерть ученого, перебуваючи в Парижі. Він записав у щоденнику:

“Почув про смерть Ю. І. Венеліна... Ця людина була мені дуже близькою років 15 – і відсторонилася через свою хворобу. Мир його праху. Доля хотіла зробити з нього багато і для філософії, і для історії, але чогось не вистачило йому”⁴⁸.

Після смерті Ю. Венеліна його праці продовжували виходити друком, щоразу викликаючи широкий резонанс. Значна заслуга в цьому належить Осипові Бодянському (1808–1877), українцю з походження, відомому вченому-слависту. Їхнє знайомство було затьмарене тим, що редакція одного з московських видань, обираючи між Ю. Венеліним і дослідником-початківцем О. Бодянським, замовила рецензію на збірку словацьких народних пісень Яна Коллара останньому⁴⁹. Після закінчення Московського університету в 1837 р. О. Бодянський захистив магістерську дисертацію “О народной поэзии славянских племен”, в якій (так само, як Ю. Венелін) обґрунтував думку про зв'язок народної поезії з історією народу, з його суспільною свідомістю, пробуючи на цих матеріалах реставрувати риси народного характеру слов'ян. Повернувшись із закордонного від'їзду в 1842 р., О. Бодянський очолив кафедру славистики Московського університету. Від 1845 р. як секретар Товариства історії та старожитностей російських, а впродовж 1846–1848 і 1858–1877 років, як редактор “Чтений Общества истории и древностей российских”, він спричинився до публікації 12 посмертних статей Ю. Венеліна. З-поміж цих публікацій зазначимо дві – “Мысли об истории вообще и русской в частности” та “О споре между южанами и северянами на счет их россизма”. У першій з них дослідник переконаний, що головним об'єктом історичного вивчення є народ, і запропонував програму дослідження історії народу, за якою потрібно вивчати “внутрішній і зовнішній устрій народу”, відмінність від інших народів, мову, ім'я народу, його побут, традиції, взаємозв'язки з іншими народами, і – вповні за Гердером – “душу народу”⁵⁰. Тому, зокрема, Ю. Венелін вважав, що знаменита праця М. Карамзіна “История государства Российского” є зібранням “всілякої всячини в хронологічному порядку”⁵¹.

⁴⁸ Николай Барсуков, *Жизнь и труды М. П. Погодина*. (СПб., 1892), кн. 5, 270.

⁴⁹ Тамара Байцура, *Юрій Іванович Венелін*, 202–203.

⁵⁰ Юрий Венелин, *Мысли об истории вообще и русской в частности*. (Москва: Универс. типография, 1847), 1–3.

⁵¹ Там само, 19.

У другій статті – незакінченій рецензії на книгу “Описание Украйны” Г. де Боплана, що побачила світ російською мовою 1832 р., – Ю. Венелін ще виразніше наголосив на окремішності українців від росіян⁵². У цій статті він торкнувся й питання, яке публічно ще не обговорювалося, – суперечки між “южанами” й „северянами” щодо їхнього “россизма”, тобто йшлося про те, хто з них більше “руський”, кому належить киево-руська спадщина. Хоча вчений і не схвалював цього спору, вважаючи його шкідливим для обох народів, але його міркування свідчать, що він – на боці “южан”. У суперечці “двох руських братів про спадщину”, наголошував Ю. Венелін, брала участь уся Європа й частково Азія, але всі народи висловилися “на користь южан”, бо вважали, що “Русь від Карпат пролягала тільки по Глухів і Вітебськ, а все інше було Московщина. Даремно Грозний і величний Олексій називалися царями всея Велика і Мала, і Біла Росії; все ще в актах Європи Руссю називалася тільки Галичина, Поділля і Волинь”. І хоча назва “Русь” після 1812 р. поширилася по всій Московії, підкреслював історик, “сусідні народи надовго не забудуть ім’я москалів”. Як бачимо, учений відстоював назву “Русь” як власне ім’я українців.

Ю. Венеліна і за життя, і після смерті звинувачували в дилетантстві, незнанні засад наукової методології, вільному поводженні з джерелами. Російський критик і публіцист Олександр Пипін, оцінюючи наукові здобутки вченого, зауважував, що його “давно славили фантазером”. А тим часом, наголошував О. Пипін, Ю. Венелін був людиною “обдарованою й начитаною”, “володів живою уявою, шукав історії в темних переказах старого літопису, в справжньому народному побуті і відчував історичне життя там, де ще не думали його бачити інші”⁵³.

Ю. Венеліну належить пріоритет у дослідженні багатьох питань слов’янознавства: він видав першу книгу, присвячену історії болгарського народу, здійснив одну з перших подорожей територією європейської Туреччини, написав першу граматику болгарської мови, був одним із перших збирачів усної народної творчості болгар і українців, опублікував першу збірку давніх слов’янських грамот. Велику увагу Ю. Венелін приділив історії та культурі балтійських слов’ян, альпійських словенців, питанням походження слов’ян, давньої Русі, класифікації слов’янських мов тощо. Особливо слід відзначити те, що Ю. Венелін на кілька десятиріч раніше від знаменитої полеміки між М. Максимовичем і М. Погодіним (1850-ті роки), статей М. Костомарова на сторінках “Основи” (початок 1860-х років) розпочав формулювати ідею “двох руських народностей”, наголошуючи на мовно-культурній окремішності українців і росіян.

Імовірно, що природні задатки Ю. Венеліна, пристрасна зацікавленість історією та культурою слов’янських народів, не змогли б зреалізуватися, якби на його життєвому шляху не було Львова, університету та його наукової бібліотеки.

⁵² Юрий Венелин, “О споре между южанами и северянами на счет их россизма”, *Чтения Общества и древностей российских* 3–4 (1847): 5–6.

⁵³ Александр Пыпин, *История русской этнографии. Т. 3: Этнография малорусская*. (СПб: Типография Стасюлевича, 1891), 301–302.

YURIY GUTSA-VENELIN AT THE CROSSROAD OF INTELLECTUAL ENVIRONMENTS OF LVIV AND MOSCOW

Tamara POLESHCHUK

Ivan Franko National University of Lviv,
Chair of Central and Eastern Europe History,
1, *Universytetska str.*, 79000, Lviv, Ukraine

The article is devoted to the creative heritage of Yuriy Gutsa-Venelin (1802–1839), one of the founders of the Ukrainian and Russian Slavonic studies. The son of a Greek Catholic priest from Transcarpathia, he studied at the Uzhhorod Gymnasium and Satmar Lyceum. The article emphasizes the importance of the Lviv period in the creative biography of the scientist. After all, fascinated by history, in 1821 he became a student of the Faculty of Philosophy at Lviv University. The incomplete year spent in Lviv laid the foundation for Venelin's scientific interests in various branches of Slavic studies. In search of personal and creative realization, he moved to Russia, where he graduated from the Medical Faculty of Moscow University. At the same time, Yu. Venelin did not stop studying the history and culture of the Slavic peoples. The article outlines the Moscow circle of his communication, which included famous scientists, writers and journalists. Some of them took an active part in the scientist's scientific career, others were critics and opponents, some felt the influence of his ideas and scientific hypotheses.

Key words: Yuriy Gutsa–Venelin (1802–1839), Slavic Studies, Lviv University, Moscow University.

Стаття надійшла до редколегії 2.10.2018

Прийнята до друку 20.06.2019